

سیری در پاسخ هفت بند کاشی

سیدمهدی حسینی

چکیده

این پژوهش در قبال «هفت بند هفتادبند» از شادروان سعید هندی، بابررسی میراث مشترک ادبیات فارسی در آثار نسخه های خطی و کتابهای چاپ سنگی، از سروده های شناخته و ناشناخته در ایران و شبه قاره به تعداد ۴۷ نمونه برداری شده است که در اقتفا و تخمیس و تضمین از سروده ارزشمند هفت بند ملا حسن کاشی، سروده شده اند و برخی از آنها تاکنون در فرهنگ و ادب جهان ادب فارسی مورد شناسایی قرار نگرفته اند. به خصوص چهارده بند از خود ملا حسن کاشی که در دیوان کاشی نیست، و در نسخه نویافته موجود می باشد. در این مقاله در ضمن بررسی این نسخه خطی، زندگینامه، آثار دیگر، سبک سخن شاعر، استقبال هفت بند و اختلاف کلمات هفت بند در ایران و شبه قاره نیز مورد توجه و شناخت مختصری قرار گرفته شده است. در این رهگذر، این کار، کاری بکر و روزنه نوین در تاریخ زبان و ادبیات فارسی، قابل توجه است.

کلید واژه: هفت بند، ملا حسن کاشی، استقبال هفت بند، پیروان هفت بند، اختلافات

کلمات هفت بند

مقدمه

توفیق مطالعه نسخه خطی نویافته ای از بلتستان، نصیب نگارنده گردید که از لحاظ معانی و بیان همسانی داشت و می توان جنگ اشعار نامیده شود. این موضوع را در تاریخ زبان و ادبیات فارسی دنبال کردم که شادروان آقای سعید هندی تلاشی بسیار ارزنده پرداخته بود. با مقایسه آن « هفت بند هفتاد بند » و « دیوان حسن کاشی » متوجه شدم برخی مطالب این نسخه، هنوز در جهان ادب معرفی نشده است. لازم به نظر رسید، در وهله اول، حداقل نام و گونه های مطلع پیروان کاشی را در مقاله ای ارائه کنم، زیرا که کلیه نمونه کلام و شناخت شاعر، خارج از حد یک مقال و مقتضی به یک کتاب مستقل می شد. به خصوص چهارده بند از خودکاشی که در دیوان او نیست، و در این نسخه موجود می باشد. همچنین مطالعه تذکره ها و کتاب های چاپ سنگی نیز بی فایده نبوده، برخی پیروان بسنده از آنها هستند.

در انتهای مقال اختلافات برخی کلمات، گاهی یک بیت، ذهنم را مشغول خودساخته بودند، شامل این مقال کرده ام تا راه رهروان این راستا هموار گردد.

اگرما از متنی لذت می بریم و از خواندن آن تأثیر می پذیریم، این متن شاعرانه است، اگر هیچ احساس نکیم، گوشزد کردن این نکته که قافیه ها تازه اند، استعاره ها بوسیله نویسنده آفریده شده اند و یا اینکه با این چنین یا آنچنان جریان مطابقت دارند بی مورد است. و این همه به هیچ کارگی آید. در آغاز می بایست احساس تأثر کرد. و سپس در توضیح و فهم موضوع، تلاش خود را بکار گرفت. اگر شعری را مانند یک بازی زبانی بخوانیم شعر عقیم می شود حتی اگر بیاندیشیم که شعر جزبازی کلمات نیست. در حقیقت شعرا اثری است که واژه ها ابراز آنند. اما واژه ها، عناصر اصلی شعر نیستند. اگر مجاز باشیم این تعبیر را بکار ببریم، در واقع عنصر شعر «تأثر» است. (خورجه لوئیس بورخس)

یکی از مهم ترین ویژگیهای تفکر در قرن هفتم هجری و پس از آن وجود دارد، نیرومند شدن بعد ادبی و رواج شاعرانه، تسلط آن بر کلیت فکر اسلامی تا تولیدات فکری این قرن و پس از آن در احیای زبان فارسی و صورت بخشی به آن مؤثر باشد. در این زمینه شاعرانی را می شناسیم که بسیار تأثیرگذار هستند. این شعرا سرخط برخی از گرایشها و جریانهای فکری بوده و پسیانیان با تأثیر پذیری از آنان و الگو گرفتن از ایشان، راهی را تقویت کردند و مردم را در آن راه،

راه بردند. این افراد مانند سرسلسله های مشایخ صوفیه، جریانی را تعریف نمودند و شماری از شاعران و نویسندگان را تحت تأثیر قرار دادند.

شیخ حسن کاشی را از زمره این افراد دانست، شاعری برجسته که این بخت خوش را داشت تا روزگار مغولی، ظهور کند و همزمان با تقویت تفکر دینی در ایران، در رواج شعر و ادبیات دینی، تأثیری ماندگار از خود باقی بگذارد. جستجویی در متون شعری و مجموعه های ادبی از قرن هشتم به بعد نشان می دهد که تأثیر پذیری از ملا حسن کاشی تا چه اندازه بوده و چه کسانی از وی پیروی کرده اند. اینکه شاعری همه اشعار خود را در مدح و منقبت خاصان خدا بسراید، یک ویژگی استثنایی برای حسن کاشی در آغاز قرن هشتم هجری است، کاری که بعد از وی بسیاری از شاعران فارسی زبان دنبال کردند.

از آنجا که این مقاله را شالوده کاشی و هفت بند او تشکیل می دهد، لازم می داند که ابتدا در شناخت این شاعر کندوکاوی گردد.

حسن کاشی:

ملا حسن بن محمود کاشانی آملی از شاعران قرن هفتم و هشتم در اصالت کاشانی است ولی در آمل دیده به جهان گشود. کهن ترین اثری که از وی نام برده، مونس الاحرار فی دقایق الاشعار، محمد بن بدر جاجرمی است که در سال ۷۴۱ هـ نگارش یافت و باروزگار ملا حسن کاشی است. در این اثر لقب وی ملک الحکما ثبت شده است که نشانگر جایگاه شعر و ادب اوست و از سوی دیگر درجه شهرتش در حیات او خاطر نشان می کند. سپس در تاریخ یزد جدید، از احمد حسین علی و تذکره شعرای دولت شاه سمرقندی و پس از آن در تذکره های گوناگون دیگر، تکرار همان نقل شده است. در تذکره ها با لقب های جمال الدین، کمال الدین، تاج الدین، احسن المتکلمین، افضل المتکلمین، ملک الحکما برمی خوریم. متأسفانه در مورد ولادت و وفاتش چیزی یافت نمی شود الا در مقدمه دیوان حسن کاشی از آقای عباس رستاخیز، با شواهد گمان می رود، او تا سال ۷۳۸ هـ در عرصه حیات بوده است. مدفن کاشی در سلطانیه، نزدیک شهر زنجان کنونی با نام بقعه یا گنبد کاشی موجود و در دوره های مختلف بازسازی شده است. اما علی اکبر دهخدا به نقل از الذریعه و روضات الجنان، در شهر کاظمین نزدیک قبر سید شریف مرتضی گفته است و در سال ۱۳۵۲ هـ در خیابان افتاد.

از آثار وی خاطر نشان می سازد، وی آدمی پارسا، پاکباز و تمام عمر را در پیشه عشق (محمد و آل محمد) می گذراند. چنانکه در مطلع قصیده ای می گوید:

ای زبدو آفرینش پیشوای اهل دین   وی ز عزت ماح بازوی توروح الامین
در این باب، کشف و کراماتی نیز با وی نسبت دارد که: کاشی به مکه، مدینه و نجف سفر کرد و قصیده ای در ستایش امام علی علیه السلام در مرقد آن حضرت سرود. همان شب امام اول را در خواب شرف یاب شد و امام نشانی مسعود بن افلاح تاجر بصری را به او داد تا بصره برود و صله منقبت خود از او بستاند که چنین نیز شد. کاشی به شکرانه این رویای صادقانه اش مهمانی پرشکوه برای نیکوکاران و فقیران بصره ترتیب داد.

همچنین حرف تازه ای: « نقلست که شیخ آذری رحمة الله علیه گفته که شب جمعه دوازدهم ماه مبارک رمضان، قصیده هفت بند ملاحسن کاشی را خوانده در خواب شدم. جمال باکمال شهسوار میدان لافتی و نامدار سوره هل اتی در خواب دیدم که زیارت قبری می کرد. گفتم یا علی این قبر کیست؟ فرمود: صاحب هفت بند حسن کاشی. گفتم زیارت او چه فضیلت دارد؟ آنحضرت فرمود که هر شب آدینه بر سر قبر او می آیم و زیارت او می کنم و دیگر فرمود که هر که وی را زیارت کند چنان باشد که از برای من هفت بند گفته باشد و هر که هفت بند او را هر روز یک بار بخواند حق تعالی برابر هفتاد ساله عبادت او را بدهد و هر که نتواند بخواند باید با خود دارد و بعد از نماز باید نگاه کرد که ثواب هفتاد ساله عبادت او را بدهد و ثواب دو رکعت نماز در نامه عمل او ثبت کنند و از بلاها محفوظ باشد و هر که وجه رویت هلال به این نظر کند از مکروهات و بلیات و رباذن الله تعالی در نگاه آرم و معاون و مددگار او باشم و هر که این قصیده را حفظ کند آتش دوزخ بروی حرام گردد تا در دنیا باشد در حفظ و امان حق سبحانه و تعالی باشد. (نسخه خطی)

سبک سخن کاشی:

از نظر سبک و شیوه سخنوری کاشی آملی را باید از جمله قصیده سرایان برجسته به حساب آورد که با پرهیز از تغزل و تشبیب مستقیماً به بیان آنچه هدف اوست می پردازد، و به این ترتیب معنی را فدای لفظ نمی کند. سخنش بسیار روان و قابل فهم است و نیاز به شرح و تفسیر ندارد. علاوه بر سادگی کلام، صداقت این شاعر که ریشه در اخلاص و دلدادگی او دارد قابل ستایش است. اکثر تذکره نویسان من جمله دولت‌شاه سمرقندی او را از مداحان شاه ولایت

علی علیه السلام برشمرده اند که: «وی از جمله مادحان حضرت شاه ولایت پناه امیرالمؤمنین علی ابن ابی طالب بود و هیچکس به متانت و لطافت او سخن نگفته است.» خود او می گوید:

من غلام حیدرو آنگاه مداحی غیر
خواجگان حشرکی معذور دارندم از این

آثار حسن کاشی:

۱. دیوان شعر فارسی: شامل دو هزار بیت که تقریباً تمام اشعار در مدح اهل بیت اطهار علیهم السلام است. این اثر نخستین بار به کوشش عباس رستاخیز و با مقدمه حسن عاطفی در تهران در سال ۱۳۸۸ خورشیدی از انتشارات کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی انتشار یافته است.
۲. کتاب الانشاء: مشتمل بر علم و ادب و شعر حکمت است.
۳. هفت بند یا عقود السبعة: ترکیب بندی که دارای هفت بند است و به همین نام شهرت دارد.

اهمیت هفت بند کاشی:

هفت بند ملا حسن کاشی از بس رشادت الفاظ و نزاکت معانی و جودت کلام و لطافت مبانی شاهد مثالی است که دلدادگان سخن فریفته آنند و نظر بازان خال و خط عشقیه معنی شیفته آن از قبولیت خداداد عالمی درد اعظم و حرز ثینش انگاشته و جهانی در نظر سواد بیاضش سیاه و سفید جهان زیرنگین پنداشته، صاحب طبعان بلند و سخن سنجان هنرمند به خدمات لائقه آن پرداخته بعضی به تتبع و برخی به تخمیس و تضمین آن در ساخته اند.

جایگاه رفیع هفت بند کاشی چنان است که به تنهایی، باعث شهرت وی در تاریخ شعروادب گشته است. بسیاری از نخبگان در آثار خویش از هفت بند نام برده و این اثر را به عظمت ستوده اند، از جمله قاضی نورالله شوشتری، و صاحب ریاض العلماء، محمد علی مدرس و دیگر مؤلفان و نویسندگان در باب ارزش و تأثیر هفت بند داد سخن داده اند.

استقبال هفت بند:

هفت بند کاشی، یک نمونه ایده آل برای سرایش شعر در ستایش امیرمؤمنان علی علیه السلام است که بنا بر یافته های موجود، سرمشق بسیاری از شاعران قرار گرفت و این تأثیر از خود وی آغاز گردیده بود که چهارده بند دارای ۱۵۲ بیت است و تاکنون در هیچ کتابخانه های خصوصی

و عمومی، معرفی نگردیده و بصورت قلمی نزد دکتر حسن خان عماچه، در بلتستان نگهداری می شود. این نسخه کاملی است که به فرمایش راجا حیدرخان عماچه (از راجگان سلسله عماچه شیگر- بلتستان) در سال ۱۲۶۵ هـ.ق، دارای ۵۱۸ صفحه، با خط نستعلیق، جدول و لوح مذهب و منقش زرین مزین شده است. این بیاض مخصوص به مناقب حضرت امیرالمؤمنین علی ابن ابی طالب علیه السلام است که اول سوره یاسین از قرآن کریم به نسبت این بیت:

علی یابی زهرحرفی مبین   بکن شش چند اعدادش درین فن

آغاز می شود. سپس نادعلی و چهل حدیث رسول خدا صلی الله علیه و آله با زینویس فارسی منظوم، در مورد حضرت امیر علیه السلام می آورد. این جنگ اشعار که دارای اشعار از ۳۰ شاعر هستند، من جمله سعدی، حافظ، حسن کاشی، مقبل، ناصر خسرو، طغرامشهدی، داراب بیگ جویا، سیدعلی همدانی، میرزاقیم، تحسین، صابر، معین قانع، ملا محمد جعفر، عرفی، محتشم کاشی و... همچنین هفت شاعر از پیروان ملا حسن کاشی را در بردارد. عکس نسخه را راقم الحروف نیز دارد و منحصر به فرد می باشد.

ادعا اینکه این چهارده بند از حسن کاشی است، علاوه بر گواهی کاتب این نسخه خطی که بعد از اتمام این چهارده بند، می نویسد: «تمت چهارده بند مولانا حسن کاشی علیه الرحمه سلخ محرم الحرام ۱۲۶۴» خود وی تخلصش را در آخر بند ششم چنین می آورد:

دامن حب شما کافتاده کاشی را بدست   تابه روز حشر دست ما و دامان شماست
در ثنای آل و اولاد شما کوشیده است   دست گیریش که او از جان ثناخوان شماست

هفت بند کاشی بهترین و معروف ترین سروده وی است که به دلیل زیبایی و ظرافت و محتوای ارزشمند، از سوی شعرا مورد استقبال قرار گرفته است. نمونه های اکتفا از این هفت بند را نخستین بار آقای سعید هندی در کتابی با عنوان «هفت بند هفتاد بند» جمع آوری کرده بود که اجل فرصت نشر آن را نداد. اخیراً این کتاب به همت کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، سال ۱۳۸۸ شمسی، در تهران به چاپ رسیده است. در این کتاب هفت بند هفتاد بند، علاوه بر دو کتاب شرح هفت بند کاشی (معادن الرضا از اصغر حسین وهشت بهشت یا قنبرنامه از ملادهم واعظ عزلتی خلخالی) نزدیک پانزده تن از شعرا که به اقتفای کاشی جوایبه، تضمین یا تخمیس نموده اند، را همراه با اشعار مورد گفتگو معرفی شده است. همچنین در مقدمه دیوان حسن کاشی نیز سه تن دیگر از شاعرانی که با استقبال هفت بند کاشی

برخاسته‌اند، یاد شده است.

مقاله ای با عنوان سبعة سیاره از ابوالفضل مرادی (رستا) در مجله میراث شهاب شماره ۷۲-۷۳ ص ۳ که هفت بند در جواب هفت بند کاشی از میرزا علی اخگر حیدرآبادی، آمده است. شایسته ذکر است، مجموعه هفت قصاید دیگری با تفاوت محتوی، از شاه داعی الله و حکیم زلالی خوانساری با شماره های ۸۴۹ و ۱۲۶۲ به نام «سبعة سیاره» بصورت نسخه خطی در کتابخانه گنج بخش، نگهداری می شود.

صاحب این قلم در ادامه شادروان سعید، چند شعرای دیگری که در این راستا همت گماشته‌اند، تقدیم می دارد. اما این کوزه گنجایی آن یم نیست و برای فراهم چیدن دامن سخن، و پرهیز از درازگویی، از درج احوال و آثارشان، در می گذریم و به بیان نام و نمونه مطلع، اکتفا می کنیم تا اهل همتی غبار گمنامی از چهره آنها بزدایند.

۱- سلیمی تونی (متوفی ۱۵۴ ق) هفت بند هفتادبند

السلام ای آفتاب شرع و دین   مطلع نور حقیقت منبع علم یقین

۲- صدقی استرآبادی (متوفی ۹۵۲ ق) هفت بند هفتادبند

السلام ای ذات پاکت نور رب العالمین   از فروغ گوهرت روشن چراغ ملک و دین

۳- محتشم کاشانی (متوفی ۹۶۶ ق) هفت بند هفتادبند

السلام ای عالم اسرار رب العالمین   وارث علم پیمبر فارس میدان دین

۴- ثاری تونی (متوفی ۹۶۷ ق) هفت بند هفتادبند

السلام ای حرز نامت شرع را نقش نگین   نامه قدرتورا عنوان امیرالمومنین

۵- عرفی شیرازی (متوفی ۹۹۹ ق) هفت بند هفتادبند

السلام ای آفتاب آسمان داد و دین   سایه لطف خدا، سر رشته حبل المتین

۶- ملاعلی صابرتبریزی (متوفی سده ۱۰ ق) هفت بند هفتادبند

السلام ای فرش راهت عرش رب العالمین   آسمان بردرگه قدرت تو یکسان با زمین

۷- میرحیدر معمایی متخلص به رفیعی (متوفی ۱۰۲۵ ق) هفت بند هفتادبند
السلام ای شمسۂ ایوان رب العالمین زیب صورت خانۂ نقاش صورت آفرین

۸- ملا عبدالرزاق فیاض لاهیجی قمی (متوفی ۱۰۷۲ ق) هفت بند هفتادبند
السلام ای گوهرت دریای عدل و داد و دین ذات پاکت نسخه اوصاف رب العالمین

۹- حاجی فتوحای مراغه ای (متوفی سده ۱۱ ق) هفت بند هفتادبند
السلام ای مشرق خورشیدرب العالمین مرتضای سابقین و مصطفای لاحقین

۱۰- مقبل اصفهانی (متوفی ۱۱۵۷ ق) هفت بند هفتادبند
السلام ای اشرف خلق اله العالمین قبلۂ ام القری تکبیرۃ الاحرام دین

۱۱- حزین (سده ۱۲ ق) هفت بند هفتادبند
السلام ای نورچشم آفتاب داد و دین سایه ات پرتوده خورشید رب العالمین

۱۲- مفتی احسن متخلص به احسن (متوفی سده ۱۳ ق) هفت بند هفتادبند
السلام ای سایۂ حق سایه ات عرش برین قبلۂ عالم شه کونین امیرالمومنین

۱۳- محمس محمد رضا خان شاملو اصفهانی - هفت بند هفتادبند
السلام ای بارگاہت سجده گاه مرسلین السلام ای گرد راهت سرمۂ عین الیقین

۱۴- تضمین از ناشناس - هفت بند هفتادبند
السلام ای سایه ات خورشید رب العالمین السلام ای شارح شرع توقران مبین

۱۵- ملاحسن کاشی (علاوه بر هفت بند) نسخ خطی
السلام ای بارگاہت غیرت خلد برین شاه مردان صاحب دلدل امیرالمؤمنین

- ۱۶- میرابوالحسن حسن تحسین (متوفی ۱۱۹۲ق) نسخ خطی
السلام ای پایه ات همسایه عرش برین سرفراز لامکان مهمان رب العالمین
- ۱۷- ناشناس - نسخ خطی
السلام ای پایه ات بالاتراز عرش برین افتخار قدرت ابداع رب العالمین
- ۱۸- مقیمان - نسخ خطی
السلام ای سایه مهر سپرداد و دین ذره ای از پرتوت خورشید رب العالمین
- ۱۹- محمّد عاصم جدیلی برهفت بند تحسین (سده ۱۲ق) نسخ خطی
السلام ای باعث ایجاد گردون وزمین السلام ای نقش پای تو سلیمان رانگین
- ۲۰- محمّد محمد رفیع - نسخ خطی
السلام ای خانه پرورد اله العالمین السلام ای لامکان را والیی کرسی نشین
- ۲۱- محمّد ملا محمد جعفر - نسخ خطی
السلام ای آستان آسمان هفتمین روزن نقش ضریحت عینک اهل یقین
- ۲۲- محمّد قانع - نسخ خطی
السلام ای خانه او پاک رب العالمین السلام ای جانشین رحمة للعالمین
- ۲۳- میرفدا علی صاحب متخلص به تنها (متوفی سده ۱۳ق)
السلام ای حکمران ملک رب العالمین نورحق مقصود یزدان نفس خیر المرسلین
- ۲۴- عاطفی - دیوان حسن
السلام ای حجت حق یا امیر المؤمنین مقتدای دین و دنیا عرش عزت رامکین

- ۲۵- نعمتی کاشانی - دیوان حسن
السلام ای مظهر الطاف رب العالمین
مقتدای اهل ملت ملجاء ارباب دین
- ۲۶- غلام ربانی (تتبع کاشی در نعت خیر المرسلین) چاپ سنگی در گنج بخش با
شماره ۱۷۹۴
الصلوة ای حامد و محمود رب العالمین
والسلام ای احمد مرسل شه دنیا و دین
- ۲۷- میرزا سلامت علی متخلص به طالع
السلام ای جلوۀ تو عرش را کرسی نشین
عرش معراج تودوش پاک خیر المرسلین
- ۲۸- تضمین مفتی امام بخش، برهفت بندکاشی، چاپ سنگی در گنج بخش با شماره ۱۴۱۰
السلام ای آبروی دین ختم المرسلین
السلام ای رونق بزم شفیع المذنبین
- ۲۹- خمسه هفت بندکاشی از سید احمد حسین خان بهادر سالک، چاپ سنگی در گنج
بخش با شماره-۲۳۵۰۵
السلام ای خلوت اسرار را مسند نشین
السلام ای جلوه ات اظهار را مهر مبین
- ۳۰- راجه الفت رای بهادر لکهنوی
السلام ای مدح تو آیات قرآن مبین
السلام ای ذات پاکت کعبه علم و یقین
- ۳۱- مخمس، سلامت علی متخلص به دبیر، چاپ سنگی در گنج بخش با شماره-۱۹۱۷
السلام ای مجمع البحرين ایمان و یقین
السلام ای مرجع آیات قرآن مبین
- ۳۲- شیخ محمد مقیم سهارنپوری
ای ز خاک آستانت چشم رضوان سرمگین
مشک بیزاز باد کویت زلفهای حورعین
- ۳۳- ضامن علی خان متخلص به انیق
السلام ای خاک پایت سرمة اهل یقین
السلام ای قوت بازوی ختم المرسلین

- ۳۴- محمدعزیرالله شاه متخلص به عزیر معروف به ولایت علیخان متخلص به ولایت
صفی پوری
السلام ای ساقی کوثر امام المتقین   سرجان مصطفی و پیشوای راستین
- ۳۵- میرزا قاسم علی اخگر حیدر آبادی (۱۳۱۲-۱۳۶۵)، مجله میراث شهاب
السلام ای پیشوای خلق امام المتقین   مسند آرای ولایت سروردنیا و دین
- ۳۶- میرزا موسی، کوثر شیرازی ملقب به شمس العلماء (جهادره بند)
السلام ای پادشاه دین امیر المؤمنین   السلام ای هادی برحق امام المتقین
- ۳۷- نثار حسین عظیم آبادی (هفت بند)
السلام ای سایه ات خورشید و زان بالاترین   ظل مهر پایه ات عرشیت بر عرش برین
- ۳۸- امیر حسن
السلام ای پیشوای خلق امام المتقین   مسند آرای ولایت سروردنیا و دین
- ۳۹- محمد علی انجم
السلام ای مطلع اعجاز را ماه مبین   السلام ای از تونجم شرع را نور مبین
- ۴۰- فدا الکهنوی (تخمیس)
السلام ای عامر اقلیم صنع ماء و طین   السلام ای قاسم تسنیم و فردوس برین
- ۴۱- فطنتی عظیم آبادی (مخمس)
السلام ای مایه تکوین نفس ما و طین   السلام ای مظهر اعجاز و آیات مبین
- ۴۲- سید محمد محسن بهادر خان، محسن (مخمس)
السلام ای آیه ات منشور قرآن مبین   السلام ای مایه ات از نور ختم المرسلین

- ۴۳- کوثری
السلام ای نورتونور خداوند برین   السلام ای نایب بی فصل ختم المرسلین
- ۴۴- زخمی لکهنوی
السلام ای مشرق انوار رب العالمین   ماه برج بزتری مهر سپهر...
- ۴۵- کاشی، عمادالدین، (مشترک)
السلام ای عالم اسرار رب العالمین   وارث علم پیمبر فارس میدان دین
- ۴۶- کاجولطف علی خان عاشق بلتستانی، نسخه خطی
السلام ای خاکپایت کحل عین مبصرین   وز دو شهر خاکروب درگهت روح الامین

ناگفته نماند از پیروان کاشی فوق الذکر، ۱۵ تن شاعر در کتاب هفت بند هفتاد بند و میرزا قاسم علی اخگر در فصلنامه شهاب معرفی شده اند. اثر دیگر چهار نفر: غلام ربانی، مفتی امام بخش، حسین خان بهادر سالک و سلامت علی دبیر، به صورت چاپ سنگی هشت شاعری که تاکنون در جهان ادبیات شناسایی نشده در حد این نسخه خطی محدود و منتظریارانی هستند تایاری کنند و شامل یازان ادب گردد. بقیه اسامی شعراء و نمونه کلام مأخوذ از تذکره هاست که کتاب شناسان به آنها دسترسی پیدا کرده اند و در تذکره های خویش آورده اند. همچنین بسیاری از شعرا که شامل این زمره محسوب می شدند ولی نمونه کلام نداشتند یا از حیث وزن، ردیف و قافیه فرق داشتند، صرف نظر کرده ام.

در طی این کندکاوی، نکته دیگری نگارنده را مشغول خود ساخت، اختلافات واژه های گاهی شعری بود که برخی در دیوان صحیح و بعضی در نسخه های شبه قاره درست به نظر می رسد. با توجه به اطالۀ مقال، به منظور جلب توجه پژوهشگران و نظر پردازان، مصراعهای اختلافی را در ذیل ارائه می شود. مخفی نماند، تطبیق بین دیوان کاشی به کوشش سید عباس رستاخیز، ۱۳۸۸ ش، تهران و هفت بند کاشی مترجم مع ذخیره مناقب، مطبع یوسفی، دهلی، ۱۹۰۵ میلادی، می باشد و زیر کلمات اختلافی خط کشیده شده است.

بند اول:

دیوان کاشی، تهران:

دیوان هفت بند کاشی، دهلی:

عالم علم سلونی شهسوار لوکشف
مقصد تنزیل بلغ مرکز اسرار غیب
مقطع یتلوه شاهد مطلع جبل المتین
سراهل نسل آدم نفس خیر المرسلین
در زمین از روی رفعت آسمانی بر زمین
صاحب دیوان امرت موسی دریا شگاف
نقش بند کاف و نون از روز فطرت تا کنون
مثل توناورده ایزد در همه حالی محال
هرکه مداحش خدا هم دم رسول الله بود

عالم علم لدنی شهسوار لوکشف
مقصد تنزیل بلغ مظهر اسرار غیب
مقطع یتلوه شاهد مقطع جبل المتین
بهترین نسل آدم نفس خیر المرسلین
بر زمین از روی رفعت آسمانی بر زمین
کاتب دیوان امرت موسی دریا شگاف
نقش بند کاف و نون از بدو فطرت تا کنون
مثل توچون شبه ایزد در همه عالم محال
آنکه مداحش خدا هم دم رسول الله بود

بند دوم:

ای به غیر مصطفی نادیده همتای تو کس
صولت بازویت اردستان بدیدی در مصاف
مرغ روحش در زمان از بیم بشکستی قفس
از میان مشرق هیچا برآیی مهروار
رایت نصرت زپیش آیت دولت زپس
از ره مردی نیارد پای به میدان تو کس

ای به غیر مصطفی نابود همتای تو کس
ضربت دست توازدستان بدیدی در مصاف
مرغ روحش بی گمان از بیم بشکستی قفس
از میان مشرق میدان برآیی مهروار
رایت نصرت زپیش رایت دولت زپس
از ره مردی نیارد تباب میدان تو کس

بند سوم:

آسمان از سایه چتر تو افسریافته
از غبار درگه چرخ احتزامت آشکار
روز فتح الباب ابر دست دریا فیض تو
با صفای گوهر پاک تو گردون ساها

آفتاب از سایه چتر تو افسریافته
از غبار درگه عرش احتزامت آشکار
روز فتح الباب را بردست دریا بارتو
با صفای گوهر پاک تو رضوان ساها

بند چهارم:

تاسپهر شرع ازو پرنور شد هرگز نتافت
 و ربور ممکن، بود قدر و توان مصطفی
 از زبان خلق بر نیاید صفات ذات تو
 و بر آید نی بود جز از زبان مصطفی
 منت خلقم به جان آورد، رحمی کن مرا

تاسپهر شرع ازو پرنور شد هرگز نتافت
 و ربور ممکن، بود قدر و توان مصطفی
 از زبان خلق بر نیاید صفات ذات تو
 و بر آید نبود الا از زبان مصطفی
 منت خلقم به جان آورد، لطفی کن مرا

بند پنجم:

ای ستوده مرخدایت یا امیر المؤمنین
 سرکشان دهر را آورده سرها زیر حکم
 خازنان کان و دریا کیسه ها پر ساختند
 بسکه لعل اندر دل کان خاک بر سر می کند
 _____
 _____
 کافرینش بر نیاید قدر مقدار ترا

ای گزیده مرخدایت یا امیر المؤمنین
 گردنان دهر را آورده سرها زیر حکم
 خازنان کان و دریا کیسه ها پر ساختند
 بسکه لعل اندر دل کان خاک بر سر کرده است
 با همه بالا نشینی عقل کل نابرده راه
 زیر شادروان رأیت یا امیر المؤمنین
 کافرینش بر نتابد قدر مقدار ترا

بند ششم:

آنچه از وی عالم امکان غباری بیش نیست
 آنچه گردون را بدو چشم جهان بین روشن است
 جز دو قرصی نیست آن هم فضله خوان شماست
 هر گهر کاند ر ضمیر کان امکان قضاست

آنچه در وی عالم امکان غباری بیش نیست
 آنچه گردون را به آن چشم جهان بین روشن است
 جز دو قرصی نیست کان هم گرده خوان شماست
 گوهری در ر ضمیر کان امکان قضاست

بند هفتم:

مبطل بنیاد بدعت منشیی احکام وحی
 حاکم دین و شریعت دافع کفر و ظلام

مبطل بنیاد بدعت مفتی احکام وحی
 حامی دین و شریعت حاکم حل و حرام

برسریر احتشامت آفتاب از ذره کم	برسرپهراحترامت آفتاب از ذره کم
برزمین احترامت ذره خورشید احترام	برزمین احتشامت ذره خورشید احترام
تیرتقدیرقضا پیوسته در فرمان تست	پیروتقدیرتو پیوسته تقدیرقضاست
نسبت بازمره انسان خطا باشد خطا	نسبت با سایر انسان خطا باشد خطا
زایران روضه ات را بردر خلد برین	زایران حضرتت را دایم از خلد برین

منابع و مأخذ

۱. هندی، سعید، هفت بند هفتاد بند، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، تهران ۱۳۸۸ ش
۲. ظفر، دکتر محمد سرفراز، مناقب حضرت علی در شعر فارسی شبه قاره، انجمن فارسی - اسلام آباد، ۱۳۸۱ ش
۳. ناشناخته، هفت بند کاشی مترجم مع ذخیره مناقب، مطبع یوسفی، دهلی، ۱۹۰۵ میلادی.
۴. علی حسن، سید، صبح گلشن، به اهتمام مولوی محمد عبدالمجید خان، مطبع فیض شاهجهانی، بهوپال، ۱۲۹۵ هـ.ق.
۵. سید حسین (کاتب) جنگ اشعار (نسخه خطی) شماره، ۱۰۸۴۹، گنج بخش، اسلام آباد
۶. ناشناخته، بیاض مناقب، (نسخه خطی) دکتر حسن خان عماچه، شیگر - بلتستان
۷. عبدالرحمن، محمد، هفت بند غلام ربانی، مطبع نظامی، کانپور، ۱۳۰۱ هـ.ق
۸. سلامت علی، میرزا، شمس المشرقین، مطبع اثنا عشری، لکهنو، ۱۳۰۲ هـ.ق
۹. امام بخش، مفتی، تضمین مفتی بر هفت بند کاشی، مطبع پنجابی، لاهور، ۱۲۸۸ هـ.ق
۱۰. بهادر سالک، سید احمد حسین خان، خمسه هفت بند ملا کاشی، مطبع شعله طور، کانپور، ۱۲۸۰ هـ.ق
۱۱. تسییحی، محمد حسین، فهرست الفبایی نسخه های خطی کتابخانه گنج بخش، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد، ۱۳۸۴ ش
۱۲. منزوی، احمد، فهرست مشترک (جلد ۷، ۸ و ۹)، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان،

اسلام آباد، ۱۳۶۶ ش.

۱۳. نوشاهی، دکتر عارف، کتابشناسی آثار فارسی چاپ شده در شبه قاره، مرکز پژوهشی میراث مکتوب، تهران، ۱۳۹۱ ش.

۱۴. سمرقندی، دولت شاه، تذکره الشعراء، چاپ کریمی، لاهور، ۱۹۲۴ میلادی.

۱۵. مرادی رستا، ابوالفضل، سبعة سیاره، میراث شهاب شماره ۷۲-۷۳.

۱۶. رستاخیز، سید عباس، دیوان حسن کاشی، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، تهران، ۱۳۸۸ ش.

